

ÉRTESITŐ.

A jog és állambölcsészet alaptanai. Irta Pulszky Agost. Budapest 1885. 8-rét 349 lap. Ára 3 frt.

Az idézett, ismertetni szándékolt munka alak- és tartalomban sokképen eltér a hason című és célú irodalmi termékektől. Az eltérés okát szerzőnk ebben nevezi meg: „minthogy a külföldi irodalom egyikében sem ismerem munkát, a mely az eszmemenet azon rendjét követné, a melyben a jog- s állambölcsészeti feladatok alaptételei a tudomány mai állásához mérten volnának összefoglalva, és a melyben egyenlő mértékben kapcsolatba volnának hozva és feldolgozva a bölcsészettől, a történetből és jogtudományból merített elemek: e hiányt saját igyekezetemmel kellett pótolnom“ — mely kijelentésben nem kevesebb, mint új úttörés szándéka foglaltatik a jogbölcsészet javára. Az eltérés második, nyilvánvaló oka pedig a külföldi s tegyük hozzá, a minden szerénysége mellett is számot tevő hazai ilyenmű művektől, abban áll, hogy szerzőnk „Alaptanokat“ ír s nem a tudomány minden részletére kiterjedő, s mindegyiket a maga helyén érvényre juttató rendszeres munkát. Lát bizonyos kiemelkedő pontokat a jog-philosophiai tények és elméletek terén, e vezérpontok töltik el szerző gondolkodását, s körülöttük csoportosítja az eszmék, a tények, a bizonyítékok s a vélelmek libegő szárait. A festészetben ismert „rövidítés“ eljárása a szerző módszere. Egy ily módszernek kétségkívül megvannak előnyei; nem ugyan iskolai szempontból, a mire szánta szerző első sorban művét, hanem általános, mondhatni a legmagosabb irodalmi szempontból. E módszer ugyanis arra való, hogy a kérdés részleteivel már ösmerős olvasót vezesse el a szerzőnket lelkesítő szempontokra; hogy a téren járatosok meghódításával nyerje meg majd, idővel a tömeget is, e dolgoknak, az ő szempontjából tekintésére.

Ismétlem, tankönyvnek nem, vagy csak a legtágabb körű magyarázatok mellett, való e munka. Ezzé válását megnehezíti nyelvezete, mely túltömött, Ciceronias, nehézkes. Vannak egyes magyarázatai, melyek az érthetőséggel erősen daczolnak. Bizonyosgképen idézek egyet, melyet szerző „a legvilágosabb“ határozóval vezet be, a 246 lapon. „Legvilágosabban kiderül ugyanis a méltányosság értelme, ha az osztó igazságosság fogalma a tételes jogállapotra vonatkoztatatik, a mely nem végleges egyensúlyt, hanem további kiegyenlítést

igényel; nevezetesen, ha a társadalomnak valamely előnyben részesülő alkateleme eljárásában magára nézve is ugyanaz elvnek megfelelő szabály mértékül alkalmazhatóságát elismeri, mint a minő szerint lett a társadalom elrendezésében a maga kiváltságos állásán kívül minden egyéb kör kiszabva; a miért is Leibnitz az aequitást vagyis méltányosságot azonosítja a charitas, vagyis emberi könyörületesség fogalmával, míg Thomasius a becsületességgel, honestas, tekinti egyenértékűnek. Ez írmodort nem az osztó igazságosság, de a méltányosság szempontjából sem nevezhetjük legvilágosabbnak.

Mondám azonban, hogy magosabb szempontból kívánom tekinteni szerző művét, melynek beosztásával ismertetem meg mindenekelőtt az olvasót. A munka két részre oszlik. Az első rész „Előtanok” címén a tudomány és a tudományok; a módszer; a társadalmi tudományok; a jog- és állambölcsészet tudománya; az észjog; a természetjog; a jog- és állambölcsészet felosztását tárgyalja. Ezek tehát mind csak is előtanok; a munka súlypontja a második részre esik, mely három önálló fejezetre különölvé szól 1. a társadalomról, és pedig a társaság és a társadalom; a társadalmak egymásközi viszonya; a történeti társadalmak címén; 2. az államról és pedig: az állam fogalma és elemei; az állam keletkezése; az állam célja, hatásköre és eszméje címeken; végül 3. a jogról és pedig a jog fogalma; a jog fölve és lélektani fejlődése, a jog forrásai és alakjai címén.

A munka e második fő részére esik szerzőnknek mind a két rendbeli törekvése, melyet megneveztünk, tudniillik az általa alaptanoknak tartott jogphilosophiai kérdések tárgyalása s aztán amaz új uttörés, vagy — mint ő mondja — „mai művekben nem ismert eszmemenet” érvényesítése. Mindkettőhöz kulcsot, s így az ismeret- és bírálatához is támpontokat azonban a bevezető rész, az előtanok adnak. Jegyezzük hát meg az előtanok tájékoztatását szerző mindkét célpontjára. Ez előtanok 33. lapján a jog- és állambölcsészet körébe a következő kérdéseket utasítja: „mennyire terjedhet az ember gyakorlati szabadsága, minő viszonyok közt állhat fenn a társadalom, mely törvények uralkodnak a viszonyok felett, és minő társadalmi alakzatok s minő intézmények lehetségesek, hogy miben áll és miként marad fenn a társadalom egyensúlya, és minő elvekre vezethető vissza a létező intézmények változatossága”. E kérdések megoldására nézve, vagyis az általa érvényesítendő eszmemenet, így nyilatkozik: eltér (62. lap) „a magánjogi eszmékre épített természetjogi, illetőleg észjogi irodalomtól, a mely mindenekelőtt az emberi ész természetéből a jog metaphysikai fogalmának megállapítására törekszik. A tudományos egymásután — t. i. melyet sz. követ — ellenben megfordított sorban következik; a legösszetesebb alapfogalom a társadalomé, mint a mely minden emberi közösség egyetemes jelenségeit felöleli; ebből vezethető le az államé, mint a társadalom uralkodó alakjái; az

állam akarata gyanánt jelentkezik a tárgyi jogi; míg az alanyi jog, mint megfelelő szabadsági kör, annak következményeként szerepel. E fokozat az egyedüli, a mely szerint metaphysikai feltételezések közbevegyítése elmellőzhető, s mely ezenkívül nem a tanok történeti, hanem a jelenségek természetes kapcsolatát visszatükrözteti.“ Az aláhuzott sorokban sz. az elmélet próbakövét, úgy műve megalkotására, mint annak szemlélésére egyedül jogosított szempontot jelöli ki. E szempontot főnebb még tisztábban kifejezi e szavaiban: „a jog és állambölesészet kettős feladattal bír: a létezőt, a tapasztalati tünemények összeségét megmagyarázni, és a lehető, a jövőben tapasztalhatót megállapítani; a multból és jelenből a viszonyok felett uralkodó törvényeket kideríteni és ezek működését a jövőre kiszámítani; okadatolni azt, a mi van, ebből következtetni arra, a minek lenni kell, és ekként az eredetek és jövendők kérdése egyaránt birodalmába tartozik“.

E valóban kitünő utmutatások nyomán nincs más hátra, mint megtekintenünk sz. elméletének vezérfonalán, hogyan hajtotta végre az általa fontosaknak ismert alap gondolatoknak egybefűzését, s végrehajtott műve mennyiben felelt meg az általa kijelölt s csak most tudomásul vett kriteriumnak.

Könyve második részének, vagyis az alapfogalmaknak vezérgondolata a következő:

Abból a felvételből indul ki, hogy „az ember sohasem élt, sohasem élhet magányban, egyedül és elszigetelve; sőt nem is képzelhető az emberiségnek oly szaka, bármi távoli multban, a melyben az emberek állapota társaságon kívüli lett volna. E ténynek mint egyetemesnek megállapítása egyszersmind okaira is vezet“. Ezzel megindul sz. a társasegyüttlétet szülő okok keresésére. Megemlíti azon állapot rokonsági, megszokásbeli, erkölcsi és szellemi okokat, melyekről Aristoteles óta megemlékezni szokás. Ezek után arra tanít meg, hogy az említett okok szülik a társaságot, viszont a társaság szüli a társadalmat, illetve társadalmakat, mert sz. elmélete szerint ugyanazon helyen és időben egyszerre több társadalom létezik azon fontosabb érdekek számához képest, melyek a társaságban fölmerülnek. Saját szavai: „Ha az emberi együttlét azon köreit, a melyek általános, bizonytalan célnak, nem szorosan felismert és megállapított érdekek megfelelők, társaságnak nevezhetni, ettől megkülönböztetve azon viszonyok tömege, melyek határozott, okvetlen szükségére és kitűzött célra vonatkoznak, mint a társadalomhoz tartozók, és szembe-tünő, hogy a társadalom mindig a társaság határozatlanabb köréből keletkezik, abból foglal folyton tért. Ekként a társaság képezi úgyszólván az őanyagot, a melyből a társadalmak kifejlődnek, de a melyet teljesen semminemű társadalmi alakulás ki nem merít, mert azon mértékben, a melyben a társasági viszonyok egy része társadalommá

tovafejlődik, egyszersmind különben kibővülnek és e szerint még folyton fenmarad tömegük, mint új meg új társadalmak alapja és táplálója“. Azt vitatja aztán, hogy nem minden egyes felismert közös érdek alapján keletkezik társadalom, mert ez esetben nemesak számtalan társadalom alakulna, hanem igen bizonytalan és ingatag volna bármely egyénnek is bármelyikhez tartozása. De miután az érdekek nem egyenlő jelentőségűek, azok, a melyek életszükségleteknek felelnek meg, csakhamar túlnyomókká válnak, és az ezek körében csoportosuló társadalmak állandók. A társadalom alatt az emberek oly körét érthetni, a kiket valamely állandó felismert életérdek kapcsol össze“. Idézem végül szerzőnk által legfontosabbaknak ismert társadalmak névjegyzékét: a vérségi érdekkör; a helyi, szomszédsági érdekkör; a fogyasztási vagyon gyűjtésének és kizsákmányolásának érdekköre; a vallási érdek; a nemzetiségi érdek; a nagykörű gazdasági érdek és végül az emberiségi érdekkör — megfelelő társadalmakkal. — Folytatom most vezérgondolatát. E különböző, egy helyen és időben együtt létező társadalmak közül a leghatalmasabb állammá válik. „A társulási folyamatban, a mely e különböző társadalmak alakulásának és fejlődésének sorozatában nyilvánul: megannyi különválasztható szakot képez minden társadalom szervezkedésénél azon mozzanata, amelyben önállóan jelentkezik, mint uralkodó, mint saját létfeltételeit kényszerrel érvényesíteni képes; és ekkor, ez alakban az illető társadalom mint állam mutatkozik. Az állam ugyanis jogalkotó és jogfentartó társadalom, a mely saját fennállásának feltételeit saját és alattvalóinak eljárására nézve parancsoló, engedélyező és tiltó szabályokban kijelenti és érvényesíti . . . Az állam anyaga azon alkatrészek összege, a melyek az uralkodó társadalomban egyesítvék, szelleme azon tudat- és akarat-összeség, a mely a közösségi célokat felfogja, kitűzi és elérni törekszik.“ . . . Az uralkodásért versengő e társadalmak, folytonos küzdelemben vannak egymással s az uralkodó állammal, erőik összegyűjtésének arányában hatalomra jutnak, legyőzik az állami társadalmat, hogy helyökbe lépve új állami társadalmat alkossanak. „Az ellentét mindegyik alárendelt társadalomnak alapelve lehetőleg teljes valóítására irányzott törekvései és a többinek, tehát magának az uralkodó állami-
nak is kapesául szolgáló életérdek kielégítésének biztosítása közt ugyan e mellett is folyton fenmarad, de az ebből keletkező küzdelem korlátját leli az állam jogrendjében, a mely ekképen az uralkodó és az alatta létező társadalmak mérközése eredményeként megszilárdult ellensúly állapotának kifejezése. A jog pedig, a társadalmi együttlét feltételeinek összege a közösségi és egyéni celekvőség tekintetében; összesen mindig, mint az állam akarata jelentkezik, nyíltan kifejezve parancsban, engedély- vagy tilalomban, vagy hallgatag elismerve szokásban“.

Az előadottakban foglaltatik szerzőnk terjedelmes s nagy erudícióval végrehajtott elméletének magva a társadalmak, az állam s a jog megmagyarázására.

Alkalmazzuk most reá maga a t. sz. által fönnebb kijelölt kriteriumot, azt tudniillik: megmagyarázza-e az elmélet nemcsak a mult eseményeit, de megfelel-e a jelen tényeinek, s minő világot vet a jövő alakulására? — és ha e kriteriumat alkalmazzuk, megvallom sok aggodalmaim lesznek sz. elméletének sikerültén. Sz. elméletének nagyobb bizonyosságára ugyanis kimutathatónak kellene lenni a jelenben, teszem fel Magyarországon azon társadalomnak, mely a vérségi, községi, hódító, egyházi, iparos, nemzeti, emberieségi közül, — ezeket sorolta fel sz. mint legfőbbeket — ma nálunk az uralmon van, a melyik állami társadalommá, a jogrend fenntartójává lett. Sőt kimutathatónak kellene lenni, hogy az uralkodásra jutott állami társadalom mellett melyek azon társadalmak, a melyek vele az uradalomért versengenek s erők összegyűjtése esetén a tényleges állami társadalmat legyőzik, s helyébe lépve a jogrendnek más új (?) különös alakját valószínűsítik meg. Hasonlóképp kimutathatónak kellene lenni, hogy a most uralomra jutott állami társadalom melyik másiknak lépett helyébe és mikor? mely kérdéssel természetesen az is el lenne döntve, hogy aristokrátiánk, mely historiai elvet képvisel, szerzőnk fejtegetései szerint.

Az olvasó valamint a t. szerző befogják látni, hogy ezek egytől-egyig jogosult kérdések; melyekre azonban szerfelett bajos kielégítő feleletet nyernünk t. szerzőnk elméletétől. Legkedvezőbb feleletül ugyanis azt adhatná, hogy jelenben Magyarországon az u. n. nemzeti társadalom jutott uralomra, mely feleletnek sok körülmény csakugyan kedvez. Magunk is nemcsak szívesen látjuk államunk kormányát azon az uton haladni, a melyen az állameszme szilárdítását a nemzeti öntudat ápolásában keresi, s szívesen ringatódzunk a hitben, hogy e fáradozásainak lesz is kézzelfogható gyümölese. Szerzőnk theoriája szerint azonban e gyümölcsnek abban kell állni, hogy a nemzetiség szabjon törvényt minden más, a jelenben általa legyűrt társadalmakra. Még ebbe is szívesen belenyugszunk, a mennyiben a többi társadalom alatt valami más nemzetiségi törekvések értetnek, a mire például nálunk van eset. Ámde sz. nem csak ezt, vagy ha jól felfogtuk elméletét, éppen nem ezt érti, hanem azt érti, hogy az uralomért versengő társadalmak alatt az emberieségi, nagy ipar üző, az egyházi, a hódító, a vérrokonsági községi stb. társadalmak jönnek tekintetbe. Ebből viszont az következik, hogy a tényleg uralmon lenni mondott nemzetiségi társadalom szabja ki törvényét a most idézett társadalmakra, más szóval: a humanitási, az ipari, az egyházi stb. ügyek nem a maguk szempontjaikból jönnek eldöntés alá, hanem mindenütt és mindenben az uralkodó nemzeti szempontból. Azt vagyok hajlandó feltételezni, hogy szerzőnk nem így itéli meg tényleges állapotainkat,

bármennyire így kellene is megítélnie elmélete következménye folytán. Lehet egyébként, hogy csalódtam, tehát hogy szerzőnk is azon chauvin irány cultiválásának kedvez, mely a szabadság rovására, iparban, kereskedésben, egyházban, humanitásban stb. mindenek elébe teszi a „honi“-t; s e felfogásban van is sok — ha nem practikus — legalább poetikus vonás. Azonban mily feleletet ad ha megkérdezzük, melyik társadalom előzte meg nálunk a tényleg uralkodó nemzetit, tehát hogy aristokratiánk, melyik elbukott társadalom képviselőjében sorakozik a mai győztes társadalom mellé? Míg e kérdésünkre választ kapnánk, tovább fűzzük követelményeink sorát, nevezetesen fölvetjük azt a kérdést, hogy elmélete fonalán melyik társadalomnak jósol szerzőnk sikert a mostani nemzeti társadalom eshetőleges elbuktán?

Más szóval szerzőnk elméletének igazságát könnyen kideríthetné, egy élénk politikai viszonyaink közt könnyen napfényre jutható körülmény, az a körülmény nevezetesen, ha a politikai küzdelmekben a pártokat az ő társadalmi szerint látnók csoportosulni; ha azt látnók, hogy teszen fel a kormányon levő párt letörölné „szabadelvű“ firmáját, s helyébe félhivatalos hírlapjának nevét írná; ha látnánk pártzászlókat e föliratokkal „én a hódító társadalom pártja vagyok“, „én az egyházié,“ „én az iparosé,“ „én a községié,“ „én az emberiségé“ s így tovább, mely esetben a politikai bölcsesség abban határozódna, hogy a testvéri társadalmak szemmel tartanak a maguk és a mások erői gyűjtését és fogyatkozását, s ha kell esellel, ha kell erőszakkal elfoglalják az uralkodást s szabjanak inyök szerinti törvényt a legyőzötteknek. — A pártok ily alakulása helyett, szerzőnk elméletével homlokegyenest ellentétben, látunk ilyen unalmas pártcímeket: a liberalismusét, a konservatismusét, a radikalismusét nálunk s Európában mindenütt, s a mellett mindegyik párt programjában, ami még jobban ellenkezik szerzőnk elméletével, értesülünk arról, hogyan akarná mindegyik rendezni az ipari, az egyházi, a katonai stb. ügyeket, a melyeket hát egyik sem tart magára nézve idegennek, valami olyan félelmetes ellenségnek, kitől féltenie kellene győzelemre jutását. Megfordítva minden politikai párt a legkülönbözőbb társadalmi érdekek helyes megoldásában látja uralomra jutásának titkát, s ha egyszer ott van, az uralmon megmaradást. Ebből megint az következik, hogy az állam egyszerre sem nálunk, sem sehol, multban vagy jövőben nem azonosítható egy társadalmi érdekkörrel s ha a mult problematikus phasisai egyike vagy másikára kideríthető, hogy állama teszem fel a hódítási, az egyházi stb. érdek szolgálatában állt, mely téren szerzőnk tagadhatlanul nagy erőt fejtett ki, még mindig bebizonyításra vár, mennyiben tette azt merőben egy kizárólagos társadalmi érdekkör szempontjából, még inkább bebizonyításra vár, mennyiben tenné ezt egy kizárólagos érdek szempontjából a jelen és a jövő állama. — Egy irányban odáig terjed gondolkodásunk, mindig ellentétben t.

szerzőnkével, hogy a főntebb részletesen tárgyalt nemzeti elvben nem csupán társadalmi külön érdek kifejezését látjuk, mely esetben ugyanis a szerzőnk által feltételezett többi társadalmakat, például az iparost, az egyházit, a hódítót nem nemzetinek, a nemzeti ellenfelének kellene tartanunk, hanem egyszerűen az állameszme mindenha erősbitendő kapcsolatának egyik leghatalmasabb, egyébként sikereiben, történelmileg a Napoleonok eszméivel összefüggő támaszát.

E vitás megbeszélés után ideje, hogy rámutassunk a t. szerző elméletétől meggyőződésünket elvlasztó körülményre, illetve azon elvre, melyen a társadalom súlypontját a jelenben és jövőben látjuk. Ez elv az ember joga, s a körülmény a *droits de l'humanité*-t vérünkbe csepegtető francia nagy forradalom. — Amaz emlékezetes augusztus 4-diki éjszakán lettek széttépvé, — ha szabad ennyire minutiosuskodnunk, — azon elvek, melyeket t. szerzőnk még ma is hirdet és rendszerez a társadalmak különfélesége — és harcáról, s lett helyökbe ültetve ama másik az ember jogairól, melynek erejénél fogva az egy és oszt-hatatlan respublika társadalmi érdekkörökre való tekintet nélkül egyenlőn befoly az állami hatalomra; ez egyenlő befolyás biztosítéka lett a *suffrage universel*, s lőn — eszméiben legalább — a jogrendet fenntartó állam az érdekköreiért vagyis feje és zsebe önállóságáért harcoló s így a szélrózsa minden irányában széthúzó társadalomnak centripetal, jogfenntartó kapcsolata. Mért tagadnók? a mult sok igazat ad szerzőnk elméletének, kivált ha az uralomban egymást felváltó társadalmakat nem egy állam szűk körében, hanem mint ő is teszi, a világhistoria nagy folyásában szemléljük. Azonban ugyan e szemlélet arra tanít meg, hogy az állameszme consolidálódása együtt járt a különböző érdekű társadalmaknak, a *partialis* érdekeknek legyőzésével, a mi elő nem állhatott volna, ha magát az államot nem a valamennyi társadalmi érdekkör fölött álló semleges eszme, hanem a több *factiók* közül egy *factiónak*, egy társadalmi érdekkörnek szelleme vezetné. — És a történetek e tanúsága van legalább is annyira becses, mint szerzőnknek csupán a fejlődés egyik oldalát szerepeltető elmélete. Tud pedig szerzőnk is a fejlődés e másik oldaláról, ezt tanusítják következő sorai: „Az államnak az egyéniség, az öntudat, az elhatározási és cselekvési tehetség lényeges tulajdonságait képezik; kifejllettségük (t. i. a tulajdonságoké) mértéke nem ugyanegy minden államban, de szükséges, hogy azon bizonyos legalsóbb színvonalon (sic!) túlemelkedtek legyen, a melyen ha alul maradtak, az illető társadalom a többiekkel való küzdelmében érvényre nem jut, államivá nem válhatik; ezenfelül azonban hatályosságuk (t. i. tulajdonságoké) változhatik, bár eszményi teljességükig soha nem fokozódhatik, kivéven azon eszményi, egyetemes emberiességi társadalomban, a melyben valaményi emberi érdek arányosan és összhangzatosan érvényesülne, de a mely fejlődése legalsóbb fokaiból is még alig bon-

takozott ki.“ E pessimismus, melylyel sz. az események fejlődését, az emberiségi eszmék felsarjadozását kíséri, magyarázza meg egyedül, mért lát még mindig az államban, egymással dulakodó érdek szövethetek harcát, s mért látja a jogrendet is azon kevésbbé magas színvonalon, hogy az „az uralkodó és az alatta létező társadalmak mérközése eredményeként megszilárdult ellensúly állapotának volna kifejezése.“ E nézetek mellett azonban megbénulnak ama törekvések, melyek a mindent kiegyenlítő intelligenciában, (pedig még Schopenbauer is ebben kereste a megváltást!) s ennek művében, az alkotmányos intézmények szervezésében keresik a kölcsönhatásban levő két őserő, az állam és társadalom üdvét.

Mindenesetre elég nagy az eltérés köztem s sz. elmélete, illetve ennek a jelenre alkalmazhatósága közt arra, hogy az eltérés okainak vizsgálására is felhiva érezzem magamat. S ez ok, minden tétova nélkül mutatok rá, szerzőnknek az államról, a társadalomról ápoló felfogásában áll. Ő mindkettőt összetes fogalomnak, valami oly értelmi fictio, — vagy figmentumnak tartja, melyet egymásból levezetni lehet. Ki is mondja e nézetét minden habozás nélkül, sőt egész elmélete az államnak a társadalomból való kiokoskodhatásán sarkallik. S mivel az egy államot a társadalomból más uton kiokoskodni képtelenségnek tartotta, hanem csak több társadalomnak fölvétele mellett, ezért kellett neki a tagadhatatlanul számos társadalmi érdekkörből ugyanannyi társadalmat alkotni, s ha egyszer e társadalmakat az elmélet kedvéért megalkotta jogosultságokat, a multból kimutatva, egyuttal a jelenre és jövőre is fentartani. Ez utóbbi nyilván nem sikerül, sőt homlokegyenest ellentétben van a kor uralkodó eszméivel, annyira, hogy a haladás mértékének a társadalmakat, a physikai személyeket egymástól elválasztó korlátok lebontását, s nem megerősítését tekintjük.

Hogy eltérésünk oka mennyire a magyarázati módok különbözőségében s éppen nem tényeink különbségében áll, annak bizonyosságául még csak egyet, a szerző elméletében oly nagy szerepet vivő, a társaság kimagyarázását hozom még fel. Említve volt, hogy t. szerzőnk a társadalmakból magyarázta ki az államot. Megemlítésre vár, miből okoskodja ki a társadalmat, illetve a társadalmakat? Amily egyszerű szerző felelete: a társaságból, a megértésre ép oly nagy nehézséget nyújt. Már maga a társaság meghatározása: „az emberi együttlét azon körei, melyek általános, bizonytalan célnak, nem szorosán felismert és megállapított érdekeknek megfelelők“ olyan, melyhez a merőben tagadó jellegű állitmányok miatt, nincs mi biztos értelmet kötni. Ugyan miféle kör lehet az, melynek nincs központja, nincs kijelölve mi a célja, mi az érdeke? Mit nyerünk e megkülönböztetéssel, ha felteszszük, hogy e köröknek lehet értelmi és kiszabott érdekü centruma is, s hogy ez utóbbiak lesznek a társadalmak? Van-e nyerve

valami e módon a társadalom s a társaság megkülönböztetésére? Félünk semmi. A még oly bizonyos, legalább erőben alig nyer valamit, ha ezt a merőben a bizonytalanból akarjuk számára kiokoskodni. S hogy szerzőnk idevágó okoskodásainak, a társaság ügyének dolga még rosszabbul álljon, azt is hozzá kell tennünk, hogy ő nemcsak emberi társaságot, hanem állati társaságot is ismer, vagyis a társaság fogalmában semmi oly jelzőt föl nem vesz, mely azt kizárólag az ember részére tartaná fenn, vagy legalább az emberi társaságot szembe-
szökölve megkülönböztetné az állati társaságtól. — Ez esetben pedig t. collegáinktól, az állatoktól joggal várhatnók, hogy bizonytalan célú és érdekű együttlétükben ösmerjenek fel egy vagy más érdeket, illetve célt s így alakítsanak állati társadalmakat, állati államot, mely udvarias elméleteknek — nem ugyan szerzőnknel — épen nem is vagyunk szükében. — Bennünket ugyan egy cseppet sem bosszant semmiféle tény, s ha állat-pajtásinknál csakugyan meggyőződünk az állami és társadalmi lét jellemző vonásainak, teszem fel a jogszolgáltatás, az administráció, a törvényhozás, a tekintély, a személyiség, a tulajdon stb. jelenlétéről — foi d' animal! még el is hiszem, hogy megszűnt közöttünk minden válaszfal. Mostanig azonban e válaszfalak nincsenek még ledöntve, s így igen kívánatos, hogy meglétők az elméletben is számot tegyen, ha ugyan elméletnek az el nem vitatható tények magyarázatában van helye és értelme.

Ilyen elvitathatlan ténynek, és pedig kizárólag az ember szellemi ereje tényének tartom a társadalmat és az államot s a melyeket, mint a mindenség ös erőinek bármely egyszerű tényét, semmiféle rokonsági vagy viszonylati utakon mivoltukban kimagyarázhatónak nem tartok. Nincs az az elmélet, mely teljesen fedezné a tényeket, miután az elmélet csakis a viszonyok, vagy mint szerzőnk mondja „a jelenségek“ kimagyarázására való s nem egyuttal a tőle függetlenül létrejött erők mivoltának megfejtésére.

Nem a res factiban hát, nem a tényekben van köztünk az eltérés; sőt e tekintetben minden elismeréssel adózom a mély elméjű írónak, ki e szövevényes mezőn nem csak belátta, de könyvében határozottan ki is tűzte a problémát: a társadalom és állam viszonyainak megfejtését, példát adva minden eljövendő írónak a további vizsgálódás útjaira. Az eltérés csupán abban van köztünk, hogy én ez öserőket fogalmi úton mivoltukban megfejthetőknek nem tartom.

A természettudományok terén, ha a legilletékesb tudósok ma már lemondtak a bölesek köve, az aranyesinálás titkainak kereséséről, ha nem kérdezik, mi az anyag, a delej, a villám stb. lényege, de kutatják viszonyaikat s jutnak el ez úton az értelmi erőt magosan hirdető fölfedezésekre: ezt senki meghunyászkodásnak, az értelmi erő használatáról való lemondásnak nem veszi. Mikor jö el az ideje, hogy

hasonló eljárást keressünk az ember szellemi erejét okmánszerűleg bizonyító őstények irányában, minők a művészetek, az állam, a társadalom, az egyház stb., melyek ép úgy, mint a physika tényei csak viszonyaikban képezik az utánajárás tárgyát, a nélkül, hogy beltermészetükben értelmi úton teljesen kimagyarázhatók volnának.

Ez ismertetés szűk határai közt is köteleességemnek tartom, legalább tárgyunkra nézve, illusztrálni a gondolatot, mely vezérel, nevezetesen rámutatni arra, amit az államban, a társadalomban az értelemtől független oly tényezőnek nézek, melylyel szemben csupán viszonyainak kutatása számára intézmények szervezése lehet feladatunk, de nem merőben újja alkotásuk, vagy megszüntetésök. Az államra vonatkozó legmélyebb elméjű elemzés, például szerzőnké is, rátalál végül egy residiumra, melynek neve a fő hatalom, amely minden államnak életető elemét képezi. És éppen a főhatalom az, melyet tényében, illetve mivoltában értelmi úton kimagyarázhatatlannak tartok. Ha magára a hatalom „eszméjére“ egy rendőr látása, egy ökölcsapás többet demonstrál mint ugyanannyi definitió, hogy várhatjuk, hogy a legszemlésebb definitiók utján bár, birtokába jussunk, s tetszésünk szerint alakítsuk a főhatalomnak lényegét? Valami Franklin és a villámféle szerep vár legfőleg e tekintetben a legmélyebben gondolkozó állambölcse is, a főhatalom nyilatkozatainak és viszonyainak vizsgálásából oly intézményeknek alkotása, melyek az őserőt az összeség, valamennyőnknek hasznára fordíthatják. Amint azonban a hatalom lényegében nem értelmi tényező, úgy fogalmi úton lényegében után nem is képezhető, s nem az a metaphysikus, aki e tényt egyszerűen tudomásul veszi, hanem az, aki egy szóval, egy meghatározásával birtokába keríthetni véli, épp úgy mint hajdan az alchymisták a bölcsek kövének fogalmát.

Nem kevésbbé dacol minden kimagyarázással a társadalom elemzésének utolsó residiuma a személy, a cselekvény alanya. Hogy az adott és tényként elfogadott személy mi viszonyban léphet más személyekkel és tárgyakkal, annak vizsgálata és megállapítása szülte és szüli a legélesebb elméjű magánjogi intézkedések, nemzetgazdasági fölfedezések tárgyát. Magát a személyiséget azonban merőben fogalmi utakon construálni épp oly kevésbé lehet mint a főhatalmat, mert egyik sem csupán értelmi erőnek köszöni létre jöttét. — Egyikét mint másikat, mint az emberi életnek, és pedig szellemi életének kész tényét szükséges elfogadnunk, s legfőlegbb viszonyaikban vizsgálnunk, számukra intézményeket alkotnunk, anélkül, hogy végkimagyarázásukra vállalkozhatnánk, vagy a kimagyarázás gyümölcsözővé válhatnék.

Ennek ellenében szerzőnk mint láttuk hisz nem csupán a viszonyok, de az állam és társadalom mivoltát alkotó tények magyarázásának lehetőségében. Sikereit tovább nem vitatom, csupán annyit jegyzek meg, hogy teljes és elfogadható magyarázatot e tények számára könyve még nem foglal.

Sárospatak. **Bokor József.**